

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ФУНДАМЕНТАЛІЗАЦІЇ ЗНАНЬ ПРО ЛЮДИНУ В СУЧАСНОМУ ПІДРУЧНИКУ

Г. О. Васьківська, канд. пед. наук,
Інститут педагогіки НАПН України

Постановка проблеми. Нині структура змісту загальної середньої освіти не забезпечує повною мірою ані фундаментальний її характер, ані профільну спрямованість. Отже, проблема змісту освіти залишається нерозв'язаною за наявності вагомих причин:

1) зміст загальної середньої освіти, що зумовлений рівнем соціально-економічного розвитку суспільства і зміною соціальних умов, закономірно викликає зміну вимог до нього;

2) проблема загальної середньої освіти є багатоаспектною і вимагає комплексного дослідження, об'єднання зусиль філософів, психологів, соціологів, дидактів, методистів. Вихідною позицією для комплексних досліджень є те, що зміст освіти розглядається як педагогічна модель соціального замовлення, специфічний досвід зв'язку між теоретичним пізнанням і педагогічною практикою.

Для загальної середньої освіти, що спрямовується на засвоєння значного обсягу знань, умінь і навичок, характерні інформаційні перевантаження, спричинені швидкими соціокультурними і техногенними змінами (зазначені перевантаження є наслідком інтенсивного розвитку загальної середньої освіти). Збільшення навчального навантаження поряд з іншими чинниками негативно позначається на здоров'ї учнів. Зменшення кількості навчальних годин з деяких предметів за збереження обсягу навчального матеріалу призвело до збільшення домашніх завдань і, відповідно, – перевтоми учнів. Перевантаженість навчальних планів освітніх закладів не дає змоги вчителям варіювати змістом, урахувати індивідуальні особливості учнів. Зміни, що відбулись у структурі загальноосвітніх навчальних закладів, вплинуть на режим освітньої діяльності учнів (мають бути створені умови для зниження щоденного навчального навантаження шляхом раціонального використання резервів часу, скорочення навчального матеріалу, а також використання технологій, спрямованих на збереження здоров'я учнів і розвиток їхніх пізнавальних інтересів).

Кризові явища в системі загальної середньої освіти були спричинені порушенням трьох основних принципів: *принципу індивідуальності*, який потребує повернення освіти не до «людини взагалі», а до конкретної особистості, її індивідуальної своєрідності; *принципу цілісності*, який заперечує можливість роздроблення знань (розрізнені знання не мають культурного, освітнього й виховного значення); *принципу єдності*, адже, якщо учню одночасно повідомляється безліч різноманітних знань, відомостей, то в його душі виникає хаос, «коли відомості є, коли знань багато, і водночас немає із них жодного

дорогого, не залишилось і тіні віри у що-небудь, переконання, готовності, потреби [4, 92–101]». Міжпредметні зв'язки, що чітко простежуються у змісті окремих предметів, не формують в учнів цілісного уявлення про сенс знань, що їх вони здобувають (розмаїтість дидактичних одиниць змісту освіти нівелюється відсутністю єдиного змістового стрижня). Історія й суспільствознавство, мови й література, географія, фізика і біологія не формують цілісного освітнього поля, яке забезпечувало б реалізацію людиною її життєвих потреб і запитів.

Підручники і навчальні посібники, які створені різними авторами або авторськими колективами, нерідко відрізняються не лише за обсягом, а й глибиною розкриття тих чи інших питань, містять різні теоретичні концепції, в науковій цінності і практичному значенні яких старшокласникам важко розібратися самотійно без порівняння з концепціями інших авторів. Окрім того, шкільні підручники переобтяжені надмірною інформацією і робочими засобами – словесними ілюстраціями, запитаннями і завданнями, довідковим матеріалом, окремими додатковими поясненнями. Тобто, не враховується принцип фундаменталізації знань.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз філософсько-педагогічної літератури свідчить, що дослідженню проблеми формування системи знань надається належна увага. Матеріал для роздумів і критичного аналізу можна черпати як у класичних, так і найновіших працях українських і зарубіжних науковців: Д. Локка, І. Г. Песталоцці, І. Ф. Герберта, Ф. Дістервега, К. Д. Ушинського, П. Ф. Каптерева, П. П. Блонського, Н. К. Крупської, В. О. Сухомлинського, В. В. Давидова, М. М. Сказкіна, І. Я. Лернера, С. У. Гончаренка, В. О. Онищука, В. Ф. Паламарчук та ін. Окремі аспекти цієї проблеми розглядалися також у працях І. Д. Бежа, Н. М. Бібік, В. І. Бондаря, Н. М. Буринської, М. С. Вашуленка, М. Б. Євтуха, І. А. Зязюна, В. Г. Кременя, В. М. Мадзігона, О. В. Сухомлинської, М. Д. Ярмаченка та ін.

Формулювання цілей статті. Результативність процесу фундаменталізації знань про людину в учнів зумовлюється і залежить від вирішення низки психолого-педагогічних, науково-методичних і дидактичних завдань. Серед найважливіших варто виокремити такі: гармонізація відносин на рівні природа-людина через засвоєння об'єктивної реальності; засвоєння методів наукового пізнання, що сприяють розвитку логічного мислення й розумової активності головного суб'єкта навчально-виховного процесу; соціалізації учнів старшої школи в процесі інтенсивного розвитку культурного, техногенного і комп'ютерного просторів; розвиток мотиваційної спрямованості учнів старшої школи на самоосвітню діяльність в умовах швидко змінюваного інформаційного простору; створення психолого-педагогічних умов для організації і забезпечення універсального напрямку у профільному навчанні, який ґрунтується на знаннях про людину, що забезпечать інтегративні тенденції розвитку світової науки й технічного прогресу та педагогічної науки і практики зокрема з метою задоволення запитів учнів старшої

школи щодо підвищення рівня їхньої наукової грамотності; здобуття якісної загальної середньої освіти, яка дасть можливість безпомилково обрати майбутню професію.

Основна частина. Система загальної середньої освіти має низку пріоритетних показників, значну кількість розроблених методик і програм, що заслуговують на увагу педагогічної громадськості. Однак потреби сьогодення висувають до освіти вимоги, що пов'язані з актуалізацією цінності знань про саму людину. Основні проблеми освіти, що потребують вивчення, це – орієнтація на професійну підготовку та застарілі уявлення про гармонійний розвиток людини, а не про цілеспрямовану всебічну підготовку її до майбутнього життя.

Автори програм і підручників справедливо прагнуть приділити необхідну увагу знанням про людину, її правам і свободам як вищій цінності. Водночас вони недостатньо розкривають нагальну соціальну необхідність орієнтації особистості на співвідношення своїх інтересів з інтересами суспільства. Недостатньо уваги надається таким обов'язкам громадянина України, як захист Батьківщини, збереження природи і навколишнього середовища, охорона пам'яток історії і культури, сплата законно встановлених податків і зборів. Окремі навчальні посібники педагогічно недосконалі, оскільки не враховують можливостей учнів, недостатньо орієнтовані на практичну підготовку учнів до життєдіяльності у сучасному суспільстві, не співвідносяться з вимогами, рекомендованими щодо знань учнів.

Має місце недостатня підготовленість частини вчителів до викладання нового змісту курсів, що містять знання про людину (політологія, соціологія, економіка тощо). У свідомості частини педагогів не здолані колишні догми і шаблони. Не стало нормою для педагогічної громадськості розкриття різних світоглядних думок з позицій пріоритетності гуманізму й демократії, неприйняття фашизму, расизму, різних проявів екстремізму й тоталітаризму. Знання про людину в освітньому середовищі є основою загальної середньої освіти, підґрунтям змісту навчання, визначальним для індивідуального і загального успіху учнів [5].

Єдність змісту знань про людину розкривається в несуперечливій, розмаїтій, здатній до розвитку картині світу, що створюється в процесі навчання. Її складовими є прості фундаментальні образи (прості для людської свідомості, відомі з раннього дитинства). Дослідження сучасного соціально-економічного стану суспільства з різних галузей наук показують, що інтеграція наук у різні сфери діяльності людини передбачає: радикальне систематичне оновлення людських знань; постійне співвідношення діяльності людей з екологічними принципами; підхід до людини як до активної, мислячої і діяльної особистості; постійний розвиток людини як суб'єкта діяльності (пізнавальної і перетворювальної) впродовж життя; розвиток гуманітарного стилю мислення, орієнтації на соціальні, екологічні аспекти діяльності; спрямування стратегії навчання не лише на пізнання, а й на перетворення світу, синтез знань і пошук їх взаємозв'язків. Сьогодення характеризується при-

скоренням соціальних ритмів, наростанням обсягів необхідної інформації, інтенсифікацією соціальних і професійних контактів між окремими людьми, соціальними групами і професійними співтовариствами. В епоху глобалізації будь-яка соціальна і професійна діяльність стає проміжною. За цієї обставини будь-яка людина може опинитись у непередбачуваних для неї комунікативних, професійних і соціальних ситуаціях. Натомість освіта орієнтується на широку міждисциплінарну підготовку учнів – формування ефективних механізмів динамічної комунікативної та міжкультурної взаємодії.

За визначенням багатьох дослідників, зміст освіти розглядається як система наукових знань, умінь і навичок, у процесі оволодіння якими в учнів формується науковий світогляд, розвиваються мислення і здібності. У цьому контексті особливого значення набуває теоретична підготовка учнів старшої школи, що передбачає засвоєння ними фундаментальних знань і формування готовності до їх практичного застосування [1, 13]. Це стає можливим за умови, якщо знання вирізнятимуться функціональною повнотою, властивою лише системі. Як основні завдання концепції фундаменталізації освіти учнів старшої школи, які мають розв’язуватися у рамках формування системи знань про людину, можна виокремити:

- визначення основних напрямів міждисциплінарної інтеграції предметів гуманітарного і природничого циклів;
- формування цілісної картини світу на основі взаємозв’язку гуманітарних і природничих наук;
  - створення моделі системи знань про людину;
  - виявлення та опис фундаментальних дидактичних одиниць змісту гуманітарної і природничої освіти;
  - змістове і методичне розроблення окремих дидактичних одиниць змісту гуманітарної і природничої освіти;
  - створення методик формування системи знань про людину на основі предметів гуманітарного й природничого циклів;
  - створення єдиної методики оцінювання ефективності природничо-гуманітарного знання;
  - розвиток системного мислення учнів, орієнтованого на синтез різних знань, інтеграцію підходів, багатофакторне, міждисциплінарне усвідомлення проблем у контексті суспільних, екологічних, загальнолюдських аспектів;
  - виховання здатності щодо критичного сприйняття, всебічної оцінки різних явищ із урахуванням їх соціальних, економічних, екологічних та інших характеристик;
  - виховання ініціативної, творчої особистості, здатної розв’язувати різноманітні практичні й духовні проблеми.

Формування системи знань про людину на основі гуманітарної і природничої освіти у варіативній частині змісту освіти має значні можливості не лише для системного засвоєння знань про людину, а й до більш свідомого вибору

майбутньої діяльності відповідно до Концепції профільного навчання в старшій школі. Вирішення завдань гуманітарної і природничої освіти вимагає забезпечення єдності задуму, ідеї й діяльнісного підходу самими учнями; здійснення проблемного підходу до змісту гуманітарних і природничих знань, їх побудова з використанням діяльнісного підходу, виконання міждисциплінарних проблем, проєктів; розширення традиційних уявлень про гуманітарні і природничі знання за рахунок включення у їх зміст особистісного, екологічного, світоглядного, соціального та інших аспектів наукової діяльності; створення навчального середовища, яке відповідатиме запитам особистості учня, які «...формуються за допомогою образів внутрішнього і зовнішнього світів [2, 41–48]». До образів внутрішнього світу відносяться стійкі уявлення про себе, свою родину, дім, друзів і т. ін. Ці образи формуються на побутовому рівні, але постійно потребують змістової освітньої підтримки. Образи зовнішнього світу зорієнтовані на створення широкого освітнього кругозору особистості. Баланс образів, що формуються, ґрунтується на контекстному співвідношенні та взаємодії знань й умінь і закладаються в зміст освіти. Наприклад, літературний твір, який є важливим для розуміння законів права, може включатися як дидактична одиниця в розділ правознавства; дидактична одиниця з розділу географії може включатися до розділу іноземної мови тощо. Така інтеграція знань призведе до деяких повторів, але це лише сприятиме ефективному засвоєнню системи знань. Водночас, кількість дидактичних одиниць може бути значно зменшена, при цьому не зашкоджуватиме загальноосвітнім цілям. Суспільство і держава зацікавлені в освіті максимально зорієнтованій на суспільні потреби. Ця обставина і має бути основою створення образної мережі змістової структури освіти шляхом видалення непотрібних дидактичних одиниць або навпаки, їх прирощення.

Для реалізації принципу фундаменталізації освіти учнів старшої школи у процесі формування системи знань про людину обраний діяльнісно-особистісний підхід, який орієнтований на засоби формування системи знань про людину, засоби мислення, діяльності і творчих здібностей учнів старшої школи. Необхідні умови щодо його реалізації: розмаїтість видів діяльності учнів, можливість використання альтернативних підходів і різних варіантів засобів щодо вирішення проблем; фундаменталізація освіти на основі засвоєння учнями старших класів теоретичних узагальнень, виокремлення в змісті освіти основних видів освітньої діяльності, загальних типових завдань і використання конкретних ситуацій як засобу їх ефективного засвоєння.

Значення гуманітарних і природничих знань полягає в тому, що водночас із засвоєнням основ гуманітарних і природничих знань про людину має бути використаний діяльнісний підхід щодо пізнання наукової картини світу, пов'язаний із синтезом різних об'єктів природи, суспільства [3]. У сучасних умовах використання діяльнісного підходу щодо формування знань про людину в учнів старшої школи здійснюється через систему «наука-знання про лю-

дину», в процесі пізнавальної діяльності. Зміст гуманітарної і природничої освіти учнів може реалізовуватись через формування системи знань про людину. Основою такої системи є, як правило, системна цілісність науково-предметного розподілу за трьома аспектами: як системи «наука-знання про людину» – фундаментальні дослідження; як системи «наука-виробництво» – прикладні дослідження; «наука-світогляд».

Висновки. Реалізація принципу фундаменталізації знань про людину може бути здійснена за умови формування освітньої метастратегії, системи базових методологічних підходів, що забезпечать кількісні і якісні параметри змісту загальної середньої освіти. Така метастратегія можлива як образна метастратегія. Базові образи об'єктивної реальності світу, їх формування мають стати підґрунтям для інваріативного компоненту змісту освіти. Щодо варіативного компоненту змісту освіти, то принцип фундаменталізації знань про людину може зреалізуватися за допомогою створення інтенсивних курсів (наприклад, курси «Наукове пізнання», «Людинознавство»), які сприятимуть узагальненню поняття єдності знань, що уможливить ефективне засвоєння навчального матеріалу і сприятиме розвитку ключових компетентностей.

Література

1. Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения [Текст] / Ю. К. Бабанский. – М. : Педагогика, 1977. – 265 с. – С. 13.
2. Васківська Г. О. Особливості формування системи знань про людину у змісті підручника нового покоління [Текст] / Г. О. Васківська // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць. – К., 2010. Вип. 10. – С. 41–48.
3. Кикець Г. Ю. Проблемы интеграции обществознания и естествознания [Текст] / Г. Ю. Кикець // Социально-экономический аспект. – К. : Вища школа, 1978. – 176 с.
4. Розанов В. В. Три главных принципа образования (По поводу замечаний А. К. Иловой-ского) [Текст] / В. В. Розанов // Сумерки просвещения. – М., 1990. С. 92–101.
5. Сухомлинський В. О. Думки про шкільне виховання [Текст] / В. О. Сухомлинський // Педагогічні твори: В 5 т. – К. : Наук. думка, 1974. – Т. 5.

UA У статті розглянуто проблему формування системи знань про людину як важливого компонента змісту освіти. Автор порушує питання необхідності фундаменталізації змісту освіти за умови інтенсивного накопичення навчальної інформації.

Ключові слова: знання про людину, система знань, сучасний підручник, фундаменталізація знань, цілісність знань.

RU В статье рассматривается проблема формирования системы знаний о человеке как важного компонента содержания образования. Автор акцентирует внимание на необходимости фундаментализации содержания образования при условии интенсивного накопления учебной информации.

Ключевые слова: знания о человеке, система знаний, современный учебник, фундаментализация знаний, целостность знаний.

EN The article deals with the problem of forming a system of knowledge about the person as an important component of educational content.

Author emphasizes attention on the need to fundamentalization educational content on the assumption of intensive accumulation educational information.

Keywords: knowledge about a person, system of knowledge, modern textbook, fundamentalization of knowledge, integrity of knowledge.